

De *Nosaltres, els valencians* a la política valenciana actual

Manuel Alcaraz

«Jo volia haver-me'n eixit del pas d'una manera alhora honrada i tranquil·la. Ara ja no sé si això em serà factible. Hauré de renunciar a la tranquil·litat. Cosa que, donat el meu caràcter poc propens a la baralla, em fotrà moltíssim.»

JOAN FUSTER (carta a Manuel Sanchis Guarner, 1955)

«Tingueu paciència; de la mateixa manera que s'ha d'aprendre d'orinar, s'ha d'aprendre de viure en el país.»

JOSEP PLA (carta a Joan Fuster, 1963)

TRENCAR EL SILENCI

Voldria començar aquesta reflexió amb una anècdota de l'època de la Transició. Degué ser a l'estiu de 1981 quan el jove i més regidor de Cultura d'una important ciutat valenciana, acompanyat d'un bon amic, va acudir a un dinar convocat per Acció Cultural en una localitat de la Safor. El

regidor i l'amic van ser ubicats a la taula de Joan Fuster, davant d'ell. Però el regidor, militant fervent de les idees valencianistes, admirador sense límit de Fuster i promotor de cursos de valencià i de l'ús oficial de la llengua, era castellanoparlant i, per descomptat, no era el moment, en presència de Fuster, de començar a practicar els seus escassos coneixements de català oral. Parlar castellà li feia, senzillament, una vergonya insuperable; a l'amic, li passava el mateix. Així doncs, van mantenir un respectuós i espès silenci durant hores i si demanaven aigua o sal ho feien amb gestos. A més, el torbament provocat pel ridícul de la situació els va impedir concentrar-se en les conversacions alienes. L'única vegada que el regidor va estar a prop del seu intel·lectual més admirat, fou incapaç de traure'n profit.

Si conte aquesta història és, en primer lloc, com a justificació: el regidor era jo

Manuel Alcaraz (Alacant, 1958) és professor de Dret Constitucional a la Universitat d'Alacant. Ha publicat, entre altres, *Cuestión nacional y autonomía valenciana* (Institut de Cultura Gil-Albert, 1985) i *De l'èxit a la crisi. Pamflet sobre política valenciana* (PUV, 2009). El present assaig fou la base de la seua intervenció a la IX Jornada Joan Fuster, dedicada a «Sobre *Nosaltres, els valencians*» i serà inclòs al volum en preparació, que publicarà la Càtedra Joan Fuster al llarg de 2013.

—d'Alacant, per a més senyes—, i encara recorde el fet amb una mescla de somriure autoirònic i d'enrogiment. El meu amic era Joan de Bustos, que, fent servir un magnífic català, seria més endavant corresponsal de TV3 al País Valencià fins que ens va deixar, massa prompte. El meu català mai va arribar a assemblar-se al seu, però, passats uns mesos, aquesta memòria de silenci auto-imposat em va ajudar a atrevir-me a usar la nostra llengua.

L'anècdota sobrepassa l'esfera personal i, a parer meu, sintetitza el que va ser Fuster en la Transició. Tan vilipendiat com admirat, tota una generació de joves progressistes teníem cap a ell i el que significava un sentiment pròxim a la veneració. Llegíem els seus llibres, articles i pamflets com veritats irrefutables i la seua presència era la d'un símbol. I, no obstant això, persistien les contradiccions del país, també des d'aquesta perspectiva. El país imaginat en l'obra fusteriana es corresponia poc amb moltes de les realitats quotidianes que ens envoltaven. Com que érem àgils per a rebutjar incongruències, acusant l'oponent de fanàtic, inculte o traïdor —de vegades teníem raons per a fer-ho—, a penes ens adonàvem que els actes de voluntat, de pura voluntat, poden conduir al silenci.

Confie que Fuster no advertiria que aquells joves asseguts davant d'ell callaven perquè no podien usar la llengua que ell proclamava i que pensaria que, simplement, ens vencia la timidesa. Potser aquell era un dels problemes col·lectius: la consistent arquitectura intel·lectual que l'autor de Sueca havia alçat, amb fatigues i intel·ligència, xocava amb una mena de timidesa col·lectiva, amb una desorientació tan fermament arrelada que no podia eliminar-se amb uns quants gestos.

NOSALTRES, ELS VALENCIANS: ENTRE L'OPTIMISME I L'ESCEPTICISME

Prenguem, doncs, la Transició com a punt divisor i d'aquests comentaris. Retrocedirem al 1962, any en què *Nosaltres, el valencians* va veure la llum. Tant s'ha escrit sobre les circumstàncies d'aquell origen que no caldrà insistir-hi massa;¹ al·ludir a la passió pel país com a causa última del naixement és suficient. En això incidia Fuster quan deia que si el va escriure era perquè no ho havia fet ningú. S'ha remarcat també el caràcter polièdric de l'obra i la dificultat per a ubicar-la en les estretes classificacions acadèmiques; Fuster lamentava la falta d'un centaure, un historiador-sociòleg que haguera assumit la tasca. En qualsevol cas, era una obra que naixia enmig del buit, tot i que s'assentara en la lleu arqueologia de l'incert pensament valencianista i en una genealogia de joves compromesos amb el reconeixement de la pròpia realitat nacional. Potser la millor definició general de l'obra ens l'ofereix Antoni Furió, quan diu que és «una 'explicació' del País Valencià animada per una voluntat de transformació. Un primer intent de pensar el País Valencià, a partir de la seua història i també del seu present immediat».²

Per tot això el llibre va causar tanta admiració com impacte. Encara que foren una admiració i un impacte relatius, és a dir, en grups molt reduïts. El mateix autor ho va reconèixer en el pròleg a la segona edició.³ D'altra banda, ja en 1962, en una carta a Vicent Ventura, apuntava: «Pel que fa a mi, a pesar de tota la meua aparença d'intel·lectual pur, també estic tocat del mal celtibèric d'arreglar el país. Massa que ho saps. Tant que ja comence a estar una

mica fart que la clientela em considere més polític que literat. En això sí que pateix la meua vanitat». Tot seguit citava diverses accions que, d'acord amb aquell ambigu paper, havia hagut de dur a terme, entre les quals estava escriure *Nosaltres, els valencians*. Immediatament Fuster reprenia el fil: «No tinc la menor pretensió de passar pel que no sóc, i el fet de no tenir seguidors ni de ser líder, sinó simplement allò que diuen una autoritat moral, em fa més còmodes les operacions. Ara bé: a l'hora de mesurar l'eficàcia, no em puc queixar».⁴ Com veiem, en una data tan primerenca, ja estan plantejades les alternatives interpretatives sobre l'obra de l'autor que el perseguiran tota la seua vida.

L'impacte no va deixar d'incrementar-se en els anys successius. Recentment Josep Vicent Boira ha descrit així el procés: «Vist en perspectiva històrica, la narrativa d'aquest llibre fonamental [...] ha impregnat cinquanta anys molt fructífers per al país dels valencians. Fins i tot aquells que censuraven (i encara censuren!) Fuster han viscut en part de la narració que feia dels valencians, un poble amb una certa història i tradició i, per tant, un subjecte polític i social modern».⁵ Però això comportava un cert acte de creació, una negació de la negació que permetera afirmar, contra la creença dominant, l'existència nacional del país. Fuster actua així com un renovat –i solitari– intel·lectual orgànic, enfrontat als que van destruir un altre imaginari del país, perquè com ha recordat Mira: «Afirmar, doncs, que el País Valencià no *existeix* (...) en la ideologia dominant significa que *no existia* per als polítics de les ciutats i dels pobles, ni per als periodistes, els cacics, els canonges, els mestres, els professionals, els industrials, els comerciants, els propietaris,

els capellans, els botiguers, els sindicalistes, les senyoretes de casa bona, els artistes i els poetes. No existia com a *país*, que és el que compta. Mai no es va construir, en la consciència de la majoria, o d'una part significativa de la població, aquella *comunitat moral* de nom, identitat i lleialtat sense la qual no hi pot haver una societat de caràcter nacional».⁶ I en un altre lloc conclou: «El que passa amb les elits valencianes és que són uns perfeccionistes de la submissió. N'han fet un art».⁷

Com s'ha repetit, bona part de l'enrenou provocat per *Nosaltres, els valencians* es va produir perquè va coincidir en el temps amb la publicació d'*El País Valencià*,⁸ un llibre de viatges que Fuster escrigué per encàrrec, cosa que, segons sembla, va molestar algun prebost de la cultura *oficial* valenciana que es creia amb més mèrits. El llibre, que ha passat com desmitificador, era innovador quant a estil i enfocament, però si el llegim ara costa d'imaginar com va alçar tanta polseguera, amb ninot de Fuster cremat en falles i tot. Com dic, aquella publicació coincidí amb la de *Nosaltres, els valencians* i, per tant, també en les inquietuds, encara que en aquest cas tot està més suavitzat, també l'al·lusió a la catalanitat del poble valencià. Amb alguns matisos, per a Fuster el País Valencià respecte de Catalunya era el que Andalusia és respecte de Castella. Amb tot, l'obra és una fresca i apassionada mirada al país i contribuirà a la nova narrativa d'una vella realitat.

Per la novetat d'aquest punt de vista he afirmat abans que Fuster va imaginar un país. M'explicaré: no dic que l'inventara, perquè algú podria pensar, fent una lectura estreta, que parlava d'un país que només estava en el seu cap. No era això: va imaginar el país en el sentit complex que després serà el

d'un dels autors essencials del pensament sobre les nacionalitats, Benedict Anderson.⁹ Aquest pensador ha indicat que tota nació és política, imaginada, inherentment limitada i sobirana i que és imaginada perquè és impensable que cada membre de la comunitat conega tots els altres i, no obstant això, actua o desitja actuar com si aquest coneixement i la coordinació que suposa es produïren, assumint col·lectivament l'existència de referències compartides fraternalment. Des d'aquest punt de vista podem interpretar *Nosaltres, els valencians* com l'intent d'aportar uns materials sòlids que permeteren fonamentar referències dignes de ser compartides, superant la trivialitat i el folklorisme que havien abocat la *valenciania* a un mer sucursalisme i provincianisme espanyolista.¹⁰ En l'origen de l'obra hi ha la pròpia «decisió de futur», com revela Fuster mateix.¹¹

Vegem dues opinions significatives sobre tot això. Josep Pla, en un article publicat en *El Correo Catalán* el 24 de juny de 1962, ja qualificava l'obra de «breviari», un «llibre destinat a crear una gran quantitat de posicions meditatives i a produir referències innombrables». També avisava que rebria molts atacs, tot i que pensava no aconseguirien «aterrir-lo», ateses la solidesa, el coneixement de la història i el bon sentit.¹² Per la seua banda, Eliseu Climent ha explicat què va suposar per al grup d'incipients valencianistes que s'anava formant: «De sobte teníem una interpretació d'aquest país. És l'aportació més important del llibre. Evidentment, qualsevol interpretació és susceptible de ser discutida de cara al futur. Però ja hi havia una interpretació...».¹³ Per a això, no cal insistir-hi, Fuster centrà el seu intent en la llengua i en la catalanitat essencial del País Valencià. Si hem de citar

una sola frase que ho demostre ha de ser, per descomptat, aquella que afirma que «dir-nos valencians, en definitiva, és la nostra manera de dir-nos catalans».¹⁴

Que aquest enfocament siga absolutament coherent amb la definició d'Anderson és una mica dubtós. Des de determinat punt de vista, podríem dir fins i tot que és antagònic, perquè bona part dels valencians haurien de sentir-se inevitablement estranys en ser imaginats com una part d'una comunitat definida amb la qual no s'identificaven, en la qual no s'imaginaven. I Fuster n'era conscient quan afirmava: «Hi ha valencians, primmirats en llur susceptibilitat localista, que troben incòmoda la inclusió del país en un denominador genèric de catalanitat».¹⁵ Aquesta situació s'acrexeria perquè en l'anàlisi de Fuster la llengua era essencial en la definició de la catalanitat, cosa que, en els 60, xocava amb una situació sociolingüística molt desfavorable. Si descomptem aquest escull —que esdevindrà cardinal més endavant— tot podria parèixer senzill i admirable pel valor cívica i cultural de l'esforç. Però apareix una objecció: el model seguit era irrevocablement tardà. Joan Francesc Mira ens ha recordat perfectament que els processos de nacionalització obeïren a unes circumstàncies històriques molt precises, que s'ancoren en processos de modernització social, econòmica i política¹⁶ irreproduïbles en èpoques posteriors, almenys a Europa.

En tot cas l'impuls fusterià serà —abans que res i potser sense que ell hi comptara— una font de modernització de les idees, de les percepcions i fins i tot dels sentiments sobre la terra i el poble valencià. Però modernització no en el sentit que podem donar a l'expressió en el segle XVIII o XIX, quan es forgen les nacions clàssiques. I, no obstant

això, modernització en un altre sentit, en l'indispensable d'adequar una realitat social –nacional?– a nous estímuls, rescatant-la ideològicament d'un marasme molt arrelat, inservible. Tot això, arribada la Transició, serà molt important. Des d'aquest punt de vista, no es tractava tant del que Fuster escriguera com del mateix fet d'escriure de l'assumpte i de la forma com ho feia: la mescla d'optimisme i escepticisme, tan radicalment moderna, seria un llegat perdurable i una altra font de paradoxes.¹⁷

Vet ací una altra paradoxa: l'optimisme a què al·ludeix mou i commou en cerca d'una generació de valencianistes que fera possible una altra realitat, però esdevé escepticisme quan mira el país que ja és real. Salvar la distància entre la trista realitat i la nova realitat imaginada serà la línia roja del discurs i de les pràctiques fusterianes. No era tasca fàcil i, tant en el llibre que comentem com en el conjunt de la seua obra, per a esquivar les antinòmies Fuster es refugiarà en uns arguments que, al meu entendre, són els punts més dèbils del seu pensament. Un n'és la anormalitat del poble valencià que ja anuncia en la introducció del llibre: «Si hi ha res que tothom veu a la clara és això: que fallem en tant que poble normal [...] Ens sospiten una deficiència obscura en la nostra constitució col·lectiva, en la nostra complexió de societat. No es tracta, ara, de mesurar la 'normalitat' d'un poble pel grau de concreció institucional a part, jurídica i administrativa, en què viu: es tracta de dèficits més profunds».¹⁸ No obstant això, són dels que considera que, molt probablement, no hi ha cap poble normal, cap comunitat normalitzada, perquè mai he entès quin seria el paràmetre de normalitat i qui el decideix.

L'altre argument, autojustificatiu, és el del nacionalisme reactiu; el nacionalisme

de cadascú sempre és fruit de l'autofedensa davant d'un altre nacionalisme més potent, més agressiu. Així en un article en el diari *Avui*, titulat precisament «Contra el nacionalisme», dirà: «Els nacionalismes no emergeixen en el buit. Cada nacionalisme s'articula com a tal en funció d'un altre nacionalisme conflictiu amb ell. Seria inimaginable un nacionalisme sense un altre enfront».¹⁹ A propòsit d'això Pitarch²⁰ ofereix una explicació plausible sobre el pensament de Fuster: «...sobretot era antinacionalista. Sempre insistia que no era nacionalista i no volia que el titlaren de nacionalista. No solament perquè el concepte estava molt desprestigiad, sinó fonamentalment perquè era un humanista i, per tant, una persona universal. Però l'havien obligat a prendre part per una nació [...] I són uns altres els que havien inventat les nacions, no ell. Uns, en fer la seua nació, havien tractat d'absorbir, annexionar i manipular uns altres [...] Ell hauria volgut que no hi haguera cap nació. Evidentment, tampoc aquell estat-nació que s'anomena Espanya. És justament com a reacció, una revolta més contra aquell sistema dominant, que ell s'autodeclara antinacionalista». El text sintetitza molt bé la qüestió, incloent-hi les contradiccions implícites. En efecte, no pareix que en cada cas la història haja funcionat així, per reacció, i, per descomptat, la conformació de l'estat nació Espanya ha sigut més complicada que el que Fuster o el fusterianisme han exposat.²¹ Però, en tot cas, l'argumentació ens porta a una mena d'atzucac: davant del pes de la història només queda el pur voluntarisme²²... que tan malament casa amb l'escepticisme. Queda per decidir –i no seré jo qui ho faça– si, posats a buscar errors en Fuster, el major no seria haver parit un pensament nacio-

nalista declarant-se antinacionalista.²³ Per més voltes que fem a l'assumpte, aquesta és una culpa –col·lectiva, si voleu– que alguns continuen porgant.

Crec que l'única manera que trobà de trencar la contradicció entre optimisme i escepticisme va ser la radicalització del catalanisme: només l'adhesió a la nació catalana podia superar el conflicte. Per descomptat Fuster no va ser mai un oportunista: estava convençut de la catalanitat essencial del País Valencià i n'aportava raons històriques i culturals convincents. Però això comporta altres problemes: què fer políticament amb el dualisme històric?²⁴ què fer amb els llocs on la repoblació o la substitució lingüística van acabar amb el valencià com a llengua de comunicació i identitat?²⁵ La clau és que Fuster, per descomptat, descreia profundament de qualsevol nacionalisme valencià perquè el País Valencià només podia ser regió d'Espanya o regió dels Països Catalans,²⁶ bo i admetent que, si s'acceptava el marc referencial català, ningú hauria de desregionalitzar-se. I tot això sense comptar amb el fet que si bé Fuster va obtenir suport i comprensió de notables nacionalistes catalans, el projecte de Països Catalans mai ha passat de ser un afegit en el cor del nacionalisme català. Les qüestions que el catalanisme es plantejava en aquella època i fins a la Transició discorrien per altres vies i amb un altre esperit.

ELS LÍMITS D'UNA ESCRIPTURA POLÍTICA SENSE DEMOCRÀCIA

Fins ara m'he referit a algunes paradoxes implícites en *Nosaltres, els valencians* i continuades en altres obres de Fuster, les quals

il·luminen una època plena d'una foscor que propiciava l'aïllament, la dificultat d'accés a opinions alienes i, en definitiva, a la misèria paranoide i feixista de molts que van atacar Fuster per haver-se atrevit a pensar.²⁷ Però encara hi ha una altra paradoxa major que no és imputable als desitjos de Fuster, sinó, precisament, a aquella època i a les circumstàncies que feien necessària la reflexió que ell va escometre. Em referisc a la política i a la democràcia o, millor, a l'absència de política democràtica.

En efecte, si *Nosaltres, els valencians* va entrar en diàleg amb la societat valenciana, a pesar de totes les limitacions, per a encoratjar reflexions o despertar els gossos de la incivilització, no podia fer-ho, per raons òbvies, pel camí d'una política democràtica. Per a alguns les idees llegides amb admiració descobrien al·lusions entre línies i facilitaven sobreentesos que inclús fructificaren en formacions polítiques al cap d'alguns any.²⁸ Però no em referisc a això, sinó al fet que l'obra més política de la història del poble valencià no podia parlar explícitament de política. És a dir, arribat el moment, els que van creure en la comunitat imaginada van haver d'imaginar-ne també el contingut polític.

Quede clar que em referisc a la política democràtica real, a la que té una societat democràtica, amb tot el seguici ambigu de pluralisme, estratègies, tàctiques, formació d'élits, competició partidista complexa i mobilització electoral i no sols electoral de les masses, cosa ben diferent de les «minories útils» a què s'adreçava *Nosaltres, els valencians*. En 1962 estàvem en plena dictadura, una dictadura de final encara llunyà que renovava alguna font de legitimitat amb els fastos del desenvolupisme. Des d'aquesta perspectiva, per cert, no

resultaria sobrerera una relectura d'algunes anàlisis econòmiques de Fuster.²⁹

En aquest buit democràtic era molt polític el que feia Fuster: escriure de nosaltres sense admetre mites ni avinences. Per això va caure com una pedra en l'*establishment* cultural valencià que era, essencialment, una corretja de transmissió política del franquisme. El cor d'aquella ètica irreductible era una ànsia per explicar la veritat o, si ho preferiu i deixant fora de perill l'antidogmatisme de Fuster, una veritat, però una veritat apuntalada amb erudició, amb coneixement de les fonts, amb intel·ligència a l'hora d'establir vincles.³⁰ El simple fet de rescatar raons, dades, paraules i figures ocultes, i posar-les en un context de reivindicació col·lectiva com a poble comportava la proclamació d'uns valors cívics que encara avui dificulten a alguns polítics valencians apropar-se als fonaments morals de *Nosaltres, els valencians*. El Fuster cívic era antifranquista, encara que no poguera dir-se en l'obra, precisament perquè el franquisme de la regió valenciana, del *Levante feliz*, havia trobat en la banalització del passat i dels trets identitaris una font suplementària de legitimació.³¹ Però això no significava que Fuster estiguera en condicions de proporcionar, en la dècada dels 60, un programa antifranquista.

LA TRANSICIÓ I EL PARADIGMA FUSTERIÀ

El que hem dit fins ara hauria de servir-nos de punt de partida per a una aproximació a la hipotètica relació entre la política valenciana actual i l'obra capital de l'autor de Sueca. Per descomptat, seria una ambició frustrant i –si em permeteu– bastant estú-

pida, preguntar-nos què pensaria Fuster ara d'aquella política. Pel fet d'admirar el llegat d'altri, ningú té el dret de pretendre saber què diria quan només roman en la memòria; de vegades, l'excés d'amor ens fa traïdors. Sí que és legítim, però, seguir el rastre del pensament fusterià, del seu llegat i de la seua *metodologia*, escrita aquesta amb cursives molt intencionades, per veure si podem trobar-hi algun far que ens guie en les agitades aigües de l'actualitat.

Per a tractar de seguir l'argumentació començada, he d'aturar-me novament en la Transició, ja que fou el moment real en què les idees fusterianes podien, o no, encarnar-se en el debat i en les pràctiques polítiques. S'ha escrit tant sobre això que no cal matisar molt, si bé no m'abstindré, ara i ací, d'expressar la meua opinió: la literatura postfusteriana sobre la qüestió ha mostrat molt més interès a repartir culpes –entre feixistes, parafeixistes, malalts de pesta blava i traïdors– que a fer autocrítica sobre les insuficiències pròpies, renunciant així a la lucidesa característica de l'intel·lectual que enarborava com a signe i guia.

A mesura que s'albirava la fi de la dictadura, diverses formacions polítiques van reivindicar directament el catalanisme de Fuster i van tractar de concretar-lo en pautes més o menys programàtiques, tenyides del fervor habitual d'aquells dies. Igualment, les idees fusterianes es van filtrar, amb major o menor claredat, en tota força d'oposició, molt especialment en les d'esquerres, i no és estrany que això fóra reconegut per Fuster quan afirmà el que tantes vegades es repetiria: «el País Valencià serà d'esquerres o no serà».³² I no és que només les esquerres –i algun partit liberal o democratacristià– lluitaren ací contra la dictadura espanyolista i centralista, és que

a les esquerres també els va anar molt bé disposar d'una ideologia més o menys orgànica complementària, que no les tancara en la memòria d'abans de la Guerra Civil o en conceptes esclerotitzats com els heretats del marxisme leninisme.

El fusterianisme es convertia així en un horitzó reivindicatiu difús i, cosa més important encara, en un substrat comú –potser nacional– de tot el pensament progressista. Un substrat que, deixant a part el pur antifranquisme, era en certa manera l'únic substrat compartit. Aquest mateix fet serviria per a ressaltar la importància del fenomen intel·lectual ja que, imperceptiblement de vegades, constituïria la base de polítiques modernitzadores en infinitat d'àmbits culturals, socials i fins i tot econòmics. Ara bé, encara que els temps havien canviat i els conciliàbuls de minories s'havien convertit en grans mobilitzacions, no estava gens clar que les motivacions de la majoria estigueren fortament impregnades del pensament fusterià. Es produiria el que anomenaré, amb tot l'afecte, el miratge dels aplecs, on ens reuníem milers de persones, un parell de vegades a l'any, a corejar desitjos no sempre compatibles entre si, escoltar cantautors i aplaudir l'homenatjat de torn. N'érem molts, però possiblement érem els mateixos cada vegada i segurament l'autocomplaença implícita en aquell tipus de trobades –i en altres de similars– anava devaluant la riquesa crítica d'un pensament sofisticat en el moment en què hi havia condicions per a difondre'l. No és que crega que aquestes trobades i les altres litúrgies semblants foren un error. Enriquien simbòlicament la marxa d'un país que «ja anem fent», però per a molts ací acabava tot i d'altres creien que fer país era una cosa tan senzilla com dur a les masses una evi-

dència que, fins aleshores, li havia negat una conjura espanyolista. D'ací a convertir en autoevident el pensament fusterià només hi havia un pas³³ que, sociològicament, es va fer. I el que era paradoxa es consumava en frustració.

Crec que una manera d'explicar la deriva consisteix a al·ludir a un paradigma fusterià;³⁴ utilitze aquesta expressió en el sentit que Kuhn va atribuir a l'anàlisi de les revolucions científiques, que tracta d'explicar el funcionament dels processos d'establiment, validació i canvi en la investigació científica. Segons aquesta teoria, hi ha un moment revolucionari que trenca amb el funcionament normal seguit per una disciplina científica, perquè les teories sustentades fins aleshores no concorden amb els nous coneixements acumulats. S'estableix aleshores un paradigma triomfador nou, una nova teoria principal que és apuntalada per noves investigacions. Crec que en diverses matèries tractades per Fuster en la seua prolífica obra va establir paradigmes analítics molt importants i va renovar hipòtesis de treball de manera fructífera. No obstant això, traslladar el criteri seguit a la praxi social i política –que és el que alguns es van sentir temptats a fer–, no podia conduir a resultats positius: l'antidogmatisme de Fuster quedava tancat en un sistema més o menys rígid que no sempre era capaç d'ajustar-se als vaivens de la flexible època política que inaugurava la Transició.³⁵ Esperar que apareguera una altra teoria que substituïra en bloc les intuïcions de Fuster era caure en el mateix error: les apreciacions nacionalitàries fusterianes, per la seua condició, no eren falsables, si em permeteu usar un altre terme extret de la filosofia de la ciència, de Popper en aquest cas. Eren instruments metòdics i mobilitzadors i tractar d'ajustar tota la

realitat a la proposta global subjacent que representaven era privar-los, precisament, del seu caràcter polític principal.

Això no vol dir que Fuster estiguera equivocat. Encara que en determinades qüestions, estudis més detallats corregiren algunes de les seues interpretacions, això és –recordem-ho– el que Fuster mateix havia instigat i explicat: era la riquesa del debat el que importava, no la seua clausura entorn de qualsevol consens definitiu i apriorístic. És important destacar que les propostes implícites en *Nosaltres, els valencians* i en escrits posteriors havien de sotmetre's a la prova de la democràcia. I, per descomptat, els possibles errors de Fuster o dels qui, des de diverses perspectives i amb la millor voluntat, ens vam enderiar a instituir un paradigma fusterià no neguen el fet evident que Fuster i els fusterians es van erigir en un referent sòlid de racionalitat democràtica, intel·lectual i cívica davant dels embats de les dretes valencianes, entestades a posar pals a les rodes de la Transició. No insistiré en fets tan tristos com coneguts.

EL CAMÍ INCOMPLET DE LES MINORIES A LES MASSES O L'AÏLLAMENT DEL FUSTERIANISME

Probablement el major problema d'inadequació a la renovada realitat³⁶ venia d'una certa ingenuïtat davant la nova situació; ingenuïtat en què va caure en algun moment el mateix Fuster,³⁷ com altres intel·lectuals i dirigents cívics i polítics. La Transició no va ser el canvi senzill i refulgent que alguns podien esperar: no es va produir la pretesa ruptura democràtica³⁸ i la reforma va estar plena d'estelles, de fractures parcials

que, de vegades, es giraven contra els qui havien lluitat contra el franquisme. A més de les expressions partidàries minoritàries i de la impregnació genèrica dels projectes de diversos grups, l'únic intent de fer alguna cosa per a l'endemà va ser l'anomenat Estatut d'Elx.³⁹ L'intent –no sé si per mimesi amb les experiències catalanes i amb els esforços frustrats del País Valencià republicà– comportava acceptar, o imaginar, un estat espanyol amb autonomies. Hi havia, per tant, una renúncia explícita a la independència i l'esperança que el País Valencià fóra autònom, cosa que no estava gens clara en aquell moment. També s'hi renunciava al model federal, que potser hauria tingut un interès especial per a la realitat valenciana. Evidentment, els redactors no podien saber quin seria el model autonòmic que dissenyaria la futura constitució i, per això, hem de considerar l'Estatut d'Elx com un instrument d'oposició creativa; és absurd fer-hi una crítica tecnicojurídica. Crida l'atenció l'article 9 perquè, després de reconèixer «la personalitat cultural i la igualtat politicoadministrativa de les comarques castellanoparlants»⁴⁰ i prescriure que gaudiran d'especial atenció econòmica, cultural i en l'accés al català, els reconeix el dret a la secessió, sempre que siga per a unir-se a zones contigües al País Valencià que els siguen afins en cultura i història i que ho aprovaren dos terços de la població, després de sol·licitar-ho la meitat dels seus ajuntaments. Em pareix que és una mostra contundent de candidesa: no hem conegut mai un moviment nacionalista que, d'entrada, estiga disposat a renunciar al seu territori. La raó és òbvia: es tractava de preservar la coherència lingüística, la catalanitat essencial. Podem pensar el que vulguem d'això, però no hi ha dubte que indica ben bé per

on anaven alguns idealismes que podien enverinar amb la seua bondat una praxi política realista.

S'ha destacat i debatut el retraïment del Fuster polític a mesura que avançava la Transició.⁴¹ No li van faltar raons en veure's convertit en diana de la incultura de molts, que negaven el debat civilitzat quan més falta feia, en un procés que conclouria amb els infames atemptats terroristes contra la seua persona, sa casa i els seus llibres. Però també s'ha apuntat l'ànsia d'independència front a la sensació de ser manipulat i, al capdavant, el deseiximent d'una realitat que anava construint-se lluny de les seues preferències ideològiques.

Però tampoc no exagerem, podem trobar textos on Fuster matisa la seua posició. Vegem aquest, significativament titulat «Autonomia i paciència»: «Potser l'alternativa que el projecte de Constitució 'consensual' ens obri, de cinc anys de recapacitació i de treball, podria dur-nos a afirmar-nos com a 'poble', com a 'País Valencià'. Una autonomia concedida demà ens pillaria sense saber què fer-ne».⁴² I l'any 1978, en el pròleg de la recopilació d'articles *Destinat (sobretot) a valencians*, afirmarà, després de declarar-se «condicional» partidari del Consell preautonòmic, que «Els nostres neandertals, dirigits per un parell de catedràtics, i amb l'afable condescendència de més de mig Consell, van contra l'autonomia. Van contra una 'autonomia valenciana': contra l'única possible. L'enemic és a dins de casa [...] O el Consell funciona com Déu mana, o ja hem tornat a perdre el tren de la història».⁴³ Però el Consell no va funcionar com Déu manava, sinó més aïna com Abril Martorell i María Consuelo Reyna van disposar i, unes pàgines endavant, Fuster farà una afirmació que tindria fortuna entre el

valencianisme catalanista precisament per la seua indeterminació: «Personalment, mai no he estat un gran entusiasta de les ficcions jurídiques: autonomia, autodeterminació, federalisme, independència. Per passar l'estona i quedar-me tranquil amb la meua consciència, m'afirme independentista. Però ser independentista, avui, és una utopia. ¿Federalista? És una altra utopia [...] L'única possibilitat mitjanament satisfactòria seria la de les autonomies».⁴⁴

Però, a mesura que avançava la Transició, el desencant de Fuster es feia cada vegada més patent i la lectura d'alguns articles periodístics de l'època ens ofereix una altra clau sobre el clima del moviment fusterià: recorre, una vegada i una altra, a un «ells» indeterminat, que inclou l'espanyolisme – el de Madrid i el valencià –, les dretes, l'esquerra tèbia... i sovint nega les diferències substancials entre els protagonistes de la Transició.⁴⁵ Això el va conduir gradualment a un relatiu aïllament polític,⁴⁶ a considerar el que s'estava fent com una traïció al compacte bloc d'impulsos intel·lectuals amb què s'havia preparat l'imaginari valencianista previ. El nacionalisme valencià de l'època, de vegades, oblidava que la qüestió nacional no era el principal problema amb què s'enfrontaven els espanyols –inclosos els espanyols no espanyolistes–, sinó que l'agenda estava clafida de preocupacions que donaven una complexitat extraordinària al procés. La qüestió de la reconciliació va esdevenir l'eix central dels discursos i, encara que no tots van comparèixer en igualtat de condicions al famós consens – tan mitificat després –, és indubtable que per a la gran majoria de forces polítiques –incloses les del nacionalisme català– era una necessitat sentida com urgent, cosa que explica que moltes

reivindicacions i esperances es quedaren pel camí. Es podia haver pressionat més? La meua impressió és que en alguns temes sí; però no en altres, una vegada que la hipòtesi rupturista va acabar amb la Llei per a la Reforma Política. En tot cas, la reconciliació i el consens eren els únics instruments conceptuals contra la por, el gran llegat estructural del franquisme que impregnava infinitat de comportaments, tant en la gran política com en la microfísica de la política quotidiana.

Crec que reconsiderar des d'aquesta òptica la Batalla de València tindria alguna utilitat: la por de molts sectors socials va generar comportaments anihiladors de la reflexió intel·lectual com a guia. Al cap i a la fi el que Fuster i els seus epígons havien intentat, amb rigor i abnegació absoluta, era inventar una tradició, en el sentit que han estudiat Hobsbawm i altres autors,⁴⁷ com a pas previ a una renovada construcció nacional, almenys en el sentit de mostrar les diferències reals que ens distingien com a poble dotat d'història i identitat i, per tant, d'una dignitat negada des de fora i des de dins.⁴⁸ Però aquesta invenció, paral·lela a la imaginació de la comunitat, xocava amb tradicions preexistents, exactament les que s'evidenciaven en les crítiques que són l'eix de *Nosaltres, els valencians*.⁴⁹ El xoc era inevitable, perquè el que s'hi aportava acreixia la incertesa especialment entre les elits, però no sols en les elits: àmplies masses ciutadanes quedaven a disposició simbòlica de les tàctiques partidàries de la dreta i del centre que, ací, no van estar especialment interessats a reproduir un consens en què eren subalterns.⁵⁰

Curiosament, i això no s'ha ressaltat massa, en altres llocs hi hagué batalles semblants però amb distints continguts.

A Alacant,⁵¹ per exemple, la batalla podia excloure tranquil·lament el catalanisme, la unitat de la llengua i fins i tot la franja blava: la qüestió era la negació mateixa de la valencianitat d'Alacant. I, tot i que la segona ciutat del país no brille pel seu entusiasme autonòmic, els reaccionaris allà van perdre la batalla. Però si la van perdre és perquè a València els qui estaven entestats en un conflicte desigual, però tremend, sí que coincidien en la necessitat d'una autonomia comuna per a les tres províncies. Contra això no hi havia força suficient en els cantonalistes alacantins.

Probablement si veiem tot el que ha ocorregut des d'una perspectiva històrica més àmplia, i necessàriament relacionada amb fenòmens d'àmbit estatal, entendrem que allò que el fusterianisme no arribà a fer –per falta de temps, d'ímpetu o de comprensió de la nova etapa marcada per la pluralitat–, va ser el pas de les minories útils a les masses,⁵² del ferment intel·lectual a la construcció de relats capaços de construir majories socials àmplies. Diguem-ho d'una altra manera: l'interès d'alguns per disposar de forces nítidament nacionalistes va impedir comprendre la importància primordial de disposar d'uns fonaments de valencianisme difús compartit, amb el qual la majoria dels valencians poguera identificar-se. Un aspecte que el nacionalisme català sí que ha entès sempre, un aspecte, en definitiva, sobre el qual seria bo continuar reflexionant a hores d'ara.

L'IMAGINARI DE LA DERROTA

Podríem qualificar la fase posterior de construcció de l'imaginari de la derrota:⁵³ el nacionalisme o, si voleu, el valencianisme que

es reclamava hereu de Fuster escriu la seua pròpia història proclamant la seua desfeta i constituint-se com estàtica reserva d'idees. Les celebracions, els discursos dominants, les tàctiques defensives, reforçaven aquesta sensació. I, amb això, van traure de la història real alguns debats, per a instal·lar-los en un present continu, que pareix presoner de les desgràcies simbòliques de la Transició.⁵⁴ D'aquesta manera el pensament civicopolític de Fuster es convertia en una utopia, un horitzó ambiciós però sempre ajornat per les trampes de l'enemic.

Però en realitat havia sigut una derrota? Una derrota tan devastadora? Crec que no, per diverses raons. La primera és que el programa del fusterianisme es va complir en una qüestió crucial: el convenciment que el País Valencià necessitava autogovern i que l'autogovern requeria una reivindicació social. Això, que en 1977 s'havia assolit, no s'hauria aconseguit sense l'impuls de Fuster.⁵⁵ Que després se'n pujaren al carro molts oportunistes és una altra qüestió. Però imaginem ara que no s'haguera imposat la tesi del café per a tothom; crec que el País Valencià hauria tingut prompte un estatut de primera. Que l'Estatut de Benicàssim-Madrid no complira les expectatives és un altre assumpte, relacionat amb l'evolució real de la política espanyola i amb la incapacitat o indecisió de les noves elits polítiques valencianes,⁵⁶ que van aconseguir que l'Estatut finalment aprovat no interessara a quasi ningú.

I, en segon lloc, pense que la derrota no fou tan gran perquè, malgrat tot, la victòria de la coalició PSPV-PSOE/PCPV en les primeres eleccions municipals i del PSPV-PSOE en les eleccions autonòmiques va facilitar la posada en marxa de molts projectes i iniciatives⁵⁷ que no s'expliquen sense la re-

ferència fusteriana.⁵⁸ I això, segons sembla, ho va entendre bé Fuster, que va saludar amb interès la Llei d'ús i ensenyament del valencià i altres decisions. Per descomptat, moltes d'aquestes coses es van fer de manera dispersa, però ni en podem obviar l'arrel ni la deriva posterior desdiu de la paternitat ideològica; aquest és el cas de Canal 9. En realitat, molts assumptes que pareixien somiejos en 1962, 1970 o 1975 es van fer realitat en la dècada dels 80.

Una altra cosa és entossudir-se a analitzar el món en termes de tot o res. Que el cor del projecte de Fuster –el catalanisme– quedara molt lluny de realitzar-se és una altra qüestió, però no veig com podia avançar-se en la direcció prevista sense fer servir la cera que hi cremava, més aïna dèbil i escassa. Mira ha resituat molt bé la qüestió: «El catalanisme, per a molts valencians i no insignificants, ha representat una vertadera descolonització cultural, ideològica i nacional: la nostra independència moral, el camí de la nostra modernització, la recuperació de l'autonomia cultural, de substància pròpia i de memòria històrica. No ha tingut èxit, perquè no en podia tenir, en la dimensió –ideològica i molt minoritària– de projecte polític nacional català. Sí que n'ha tingut, relatiu però decisiu, en la dimensió –pràctica i majoritària– de reactivació de la consciència, la llengua, la cultura i la identitat valenciana».⁵⁹ Per descomptat, aquesta afirmació no justifica totes les decisions adoptades, sempre he cregut que en determinats temes l'esquerra governant podia haver sigut més decidida, tal com va demostrar –encara que no coincidim en tot– l'inoblidable Alfons Cucó.⁶⁰ De vegades, respecte d'això, recorde un aforisme de Fuster: «Quan la por no és innocent, ja no és por, és covardia».

Afegiré una tercera reflexió també de Joan Francesc Mira, qui, després de fer diverses crítiques, reconeix que: «La construcció d'un àmbit institucional propi ha tingut, buscada o no, un cert grau d'eficàcia objectiva: ha significat la percepció de l'espai valencià com a marc de joc polític i d'acció de govern, i, per tant, dotat d'uns atributs de realitat desconeguts en tota la història contemporània [...] Dit d'una altra manera, a causa de la realitat efectiva de la comunitat autònoma, i malgrat la seua neutralitat ideològica en termes nacionals, la societat valenciana, d'extrem a extrem del territori, ha assolit un cert grau de consciència present de formar una comunitat moral —un espai propi de pertinença, d'interessos, o de conflictes— amb virtualitats identificadores i integradors molt superiors als que conservava la difusa i desvitalitzada consciència històrica».⁶¹ Si comparem l'argument amb la cita anterior del mateix autor, comprovarem que la collita autonòmica cobrí alguna de les expectatives de *Nosaltres, els valencians*. I és que els camins de la política són... inescrutables.

Hi ha un altre factor que nega la tesi de la derrota: el valencianisme catalanista, de manera desigual, però apreciable, va ser un fonament ideològic de primer ordre —el principal, juntament amb la vaga idea de canvi—, que permetria la constitució del bloc social que aportà suficients vots per a garantir que les principals pervivències del franquisme no pogueren continuar operant en les institucions. Al seu torn això es va reflectir i sustentar en àmplies xarxes cíviques, sindicals i culturals o universitàries, que van prolongar allò que el fusterianisme actiu havia comportat com a espai de llibertat previ al final de la dictadura. És difícil imaginar moltes idees i accions pos-

teriors sense aquella xarxa que, en tantes ocasions, tornava a donar vigència al desig de Gramsci que oposa al pessimisme de la raó l'optimisme de la voluntat. Des d'aquelles realitats multiformes —i de vegades contradictòries— la societat valenciana va guanyar espais de normalitat⁶² democràtica i cultural.⁶³ Possiblement, el millor símbol de tot això va ser l'entranyable i just accés de Fuster a la docència universitària. El seu llegat s'obria, s'adaptava raonablement a les noves circumstàncies i, potser, s'hauria ampliat amb renovades consideracions cíviques si la mort no l'haguera silenciado per sempre. En un moment de consolidació autonòmica dirigit per una esquerra cauta, aquest llegat pot resultar contradictori en matèria política, però no mereix la consideració de derrotat ni la d'utòpic. És, en tot cas, obert i impregnat de lliçons perdurables de civisme, d'un civisme que reclama per a la política la dignitat de la reflexió i l'autonomia respecte d'imposicions alienes a l'esfera del debat públic racional i als interessos col·lectius del poble pel qual sempre va sentir passió.

EL DESCRÈDIT DE L'ACTUALITAT. LA CARACTERITZACIÓ D'UNA ÈPOCA

I amb això arribem a l'últim acte d'aquest viatge: la política actual. Aquest text no pretén omplir cap buit històric, només busca fites en el temps per a confrontar-les amb una línia que naix en 1962. Per això, no cal estendre's més en els anys d'hegemonia socialista ni, tampoc, filar massa prim en l'evolució particular dels governs del PP. Anem, doncs, a la política valenciana ac-

tual. Una advertència prèvia: la política valenciana, com la de tot Europa, està patint unes alteracions, derivades de la crisi, de tal magnitud i de manera tan accelerada, que les anàlisis fiables són quasi impossibles; arguments que servien fa només un any ara han quedat obsolets. Miraré d'obviar aquest fet, dramàtic i de resultats inimaginables, referint-me als grans trets de les pràctiques de govern conservadores i destacant que, segons crec, alguns dels seus dirigents encara són presoners del somni que la crisi acabarà prompte i tot tornarà a ser com era.

Per a abordar aquesta última part, hem de partir de la constatació d'una obvietat ignorada. Aquesta paradoxa és característica de l'herència fusteriana, em referisc als impressionants canvis que ha experimentat la societat valenciana, no sols respecte de 1962, sinó també de la Transició ençà. Només optant per un irreal essencialisme nacionalista, podem ignorar que una societat que s'altera tant sense haver arribat a assumir una identitat nacional autoconscient i majoritària, oferirà uns perfils d'anàlisi que, almenys fins a un cert punt, fan inservible qualsevol intent de fonamentació estricta o essencialment historicista. És la pròpia història la que se'ns esmuny entre les mans, com un temps ingovernable i incomprens per algunes bones intencions, però molt ben entès per les estructures de poder.

Sense pretendre fer una nòmina de tots els canvis, al·ludirem, almenys, a la instauració d'una classe mitjana distinta en composició i extensió de l'anterior, a l'arribada massiva d'immigrants i al pas a una societat de serveis. Que algunes d'aquestes premisses estiguen ara en dubte o que els seus fruits siguin, en alguns aspectes, clarament contradictoris, no són vicissituds en què haguem de detenir-nos ara.⁶⁴ El canvi és el

que cal ressaltar. De tota manera, com que aquests fets se solapen amb el relat de l'èxit al fracàs del PP, tornarem a trobar-los.

El llarg període popular ha estat, abans que res, marcat per la capacitat del PP per a conquistar cimeres de gran poder, reeixint en tot tipus d'eleccions durant tres lustres i, per tant, exercint una influència irrebatible que haurà de deixar alguna empremta perdurable. En un altre lloc⁶⁵ he tractat d'analitzar amb deteniment les causes d'això, que ara resumiré en tres aspectes que s'interrelacionen:

A) *La construcció d'una economia reconscible*. L'aposta per la construcció com a sector econòmic vital⁶⁶ no va suposar la renúncia explícita, formal, a altres sectors econòmics de llarg recorregut, però sí que va comportar una desviació de recursos, esforços i capital humà cap aquest sector, fins al punt de castigar durament altres sectors o manipular-los ideològicament. Així, per exemple, les tendencialment infinites necessitats d'aigua per a polítiques urbanes de baixa densitat o urbanitzacions en sòl anteriorment no urbanitzable va requerir l'apel·lació constant a les necessitats de l'agricultura i aquesta política, contradictòria amb un turisme sostenible, es venia habitualment com una extensió moderna del negoci turístic.

Amb independència dels efectes econòmics directes, l'aposta per la construcció va proporcionar una gran rendibilitat al PP. En primer lloc, va constituir en les escales locals i comarcals trames de poder polític i econòmic, alimentat moltes vegades per les decisions polititzades de les caixes d'estalvi, que serien un instrument clau per al reforçament de la seua autoritat. D'altra banda, la rajola generava complicitats per-

què, a curt termini, beneficiava molta gent que veia revalorats els seus terrenys i reduïa dràsticament la desocupació amb sous elevats. Les resistències es van poder presentar com cosa d'enemics interns, perquè la principal virtut del model era, precisament, que la construcció, juntament amb els grans esdeveniments, era la nostra fórmula econòmica, la que qualsevol valencià de bé podia reconèixer, la que atorgava prosperitat i prestigi.

B) *La reconstrucció de la identitat col·lectiva*. Sens dubte el PP ha continuat practicant el *regionalismo bien entendido*, però ha sigut capaç de renovar de manera activa i intel·ligent les seues fonts de suport. Si en un primer moment va fagocitar el blaverisme polític,⁶⁷ gradualment va renunciar als vells instruments de mobilització de masses que aquest tenia en favor d'altres. L'anticatalanisme es va transfigurar en una ideologia disponible, que podia ser reactivada segons les necessitats del PP, però sense la presència al carrer d'anys anteriors. Al cap i a la fi, a un partit en el govern no li interessa el rebombori sistemàtic. El PP es va instal·lar en un espanyolisme sense prejudicis, però interessat en dos elements aparentment contradictoris, que ha sabut manejar amb habilitat. D'una banda, hi ha la reunió de tots els sectors conservadors, amb el fervorós favor a l'Església Catòlica, tant en les seues expressions més tradicionals com en les més renovades, cosa que, de manera inapreciable, li dóna un púlpit bastant homogeni, fidel i permanent. D'altra banda, però, tenim la política de grans esdeveniments, la retòrica i l'estètica hipermodernes, que han trastornat l'horitzó clàssic de referències valencianes amb l'afany de convertir el País Valencià en

referència transformadora: la Comunitat, amb la característica mescla de Calatraves, esdeveniments inversemblants i promeses inqualificables, basculava entre ser la Califòrnia o la Florida d'Europa. ¿Com no havia de captar aquella imatge, aquella façana permanentment repintada, les adhesions orgulloses de molts valencians de bona fe, farts, de vegades, de les jeremiades dels valencianistes, sempre insatsifets amb el que hi ha? Front als discursos anteriors sobre el canvi, el canvi era això i nosaltres, els valencians, érem per fi normals.

C) *La degradació de la democràcia deliberativa*. El PP, sistemàticament i coherent, ha eliminat els moments deliberatius de la democràcia valenciana, aïllant la política de les bases socials i privilegiant els moments decisoris, reservats a unes elits configurades des dels aparells del PP que, al seu torn, no trobaven més sobresalts que algun esporàdic problema intern. L'oposició va ser anul·lada, les Corts reduïdes a una paròdia de parlament i els mitjans de comunicació manipulats fins on va poder el PP perquè es va imposar la idea que qui paga mana. Una oposició —especialment el PSPV— atordida i sense idees⁶⁸ va col·laborar a aquest estat de coses amb un cert entusiasme, fins que van esclatar els casos més evidents de corrupció, ja que el mecanisme de reproducció ideològica, política i econòmica necessitava alts nivells de corrupció.⁶⁹

En efecte, la suma d'una economia basada en l'especulació i l'absència de transparència institucional condueixen, ací i arreu, a la corrupció. Com ja hem dit, a casa nostra les capes superposades de corruptes van establir estructures particulars, més o menys extenses, d'un neocaciquisme capaç d'adoptar decisions estratègiques i d'establir alian-

ces politicoempresarials, molt sovint amb la complaença de tècnics i professionals, que es convertirien en les cèl·lules bàsiques de l'organisme degenerat que comentem. Altrament dit: la cobertura d'interessos econòmics, ideològics i partidistes provocaria el trànsit d'un sistema polític a un règim captiu.

PER AL FUTUR

Segons aquest esquema, no caldrà insistir en les estretors que trobaven els impulsos, ja dèbils, del fusterianisme polític. I, no obstant això, hem de deixar constància d'altres fets. Malgrat les dificultats per a oposar-se a aquest règim compacte i retroalimentat per diversos subsistemes, no ha faltat mai una resistència coherent, articulada quasi sempre al voltant de la defensa del territori, del medi ambient, d'un urbanisme decent i racional i també al voltant dels drets cívics, socials i culturals. En aquesta resistència cívica batega un valencianisme renovat, potser inesperat, de vegades inconscient, però que pot tenir un llarg recorregut. Hi ressona, com en altres gestos de rebel·lia, l'eco de *Nosaltres, els valencians*, que s'ha fet més patent en moviments com Escola Valenciana i en la pervivència d'associacions —a vegades duríssimament atacades— defensores del català al País Valencià. De la mateixa manera, i en aquesta situació d'emergència democràtica, s'ha reactivat un valencianisme polític que no m'atrevisc a considerar exclusivament fusterià, però que no s'explica sense Fuster, incloent-hi la seua apel·lació a l'encontre amb expressions de l'esquerra. És un valencianisme de proximitat, que potser ha après a superar debats estèrils i a fixar-se amb atenció en

el paisatge i en el paisanatge. És probable que algú visca tot açò com la supervivència de pretèrits naufragis. No és el meu cas. Fa temps que em vaig plantejar unes preguntes simples: ¿com és que si nosaltres érem els llestos i els preparats acumularem una derrota rere una altra? ¿Per què ens vam entestar a viure així la història? Per això, aquesta revifada cívica, política i intel·lectual, que ha perdut molts prejudicis, ha de ser saludada amb optimisme. I, sabent que en una època en què la velocitat substitueix a la durada⁷⁰ com a realitat i com a valor, fins a intentar consumir tota l'eternitat dins del present continu, l'optimisme encara creix en l'escala dels sentiments.

Malgrat tot, vull salvar l'autonomia valenciana, per a aprofundir en el seu consumit caràcter democràtic i organitzador de l'estat social⁷¹ i vull estimar un país sense corruptes ni corruptors, però amb muntanyes, platges i barris que tinguen futur, i, per això, l'optimisme és molt important. Abans he al·ludit a la crisi per a indicar que era millor no aprofundir en les possibles conseqüències, perquè no disposem d'una base que ens permeta l'anàlisi més enllà de la mera elucubració, però sí que podem afirmar que la crisi ha dinamitat el règim popular. Amb aquesta afirmació no pretenc menysprear l'enorme poder polític que conserva el PP —en part legítimament, en part obtingut de manera abusiva—, però pose en relleu les contradiccions del seu model triomfal i dels efectes d'una crisi que ens ha portat a un *Levante infelix*, ple de números rojos on abans tot s'escribia amb pirotècnia.⁷²

L'esclafit del règim trasllada les contradiccions a l'estructura partidària i, el que és més important, a la trama de clients i estómacs agraïts que havia promogut. Com que el poder formal no té els recursos per a

facilitar-se la reproducció, perd ràpidament fonts essencials de suport. A més, la crisi, amb el seguit de desgràcies humanes, fa rellevant el que abans podia ocultar-se; els tripijocs, les corrupteles i els balafiaments que mantenien aquest model de poder són ara fortament contestats. Que el PP ocupe el govern de l'estat impedeix als populars valencians recórrer al victimisme que tant van emprar contra els governs socialistes. A més, les mesures adoptades a Madrid passen una considerable factura al PP valencià. Tenim a l'escenari el Consell, les diputacions i els grans ajuntaments paralitzats, privats d'idees, pidolant les garrofes que necessiten per a l'enèsim pagament inajornable i guanyant un rebuig social, encara descoordinat, dispers i sense alternatives clares i compartides. Que, tal com he dit abans, alguns dirigents del PP encara invoquen el somni de tornar a les glòries que ens han dut a la terra cremada de la pobresa, no és més que una mostra d'incapacitat i autoengany.⁷³

Podem, per tant, preparar-nos per a una nova fase, els perfils de la qual són, i seran durant molt de temps, difusos. En aquest context, per a què ens serveix *Nosaltres, els valencians* i, si em permeteu, l'artefacte Fuster que s'estén a altres obres? Per a ben poc, sens dubte, si intentàrem reproduir la seua línia argumental de fons o, fins i tot, si usàrem alguna de les premisses de partida.⁷⁴ Atenció, dic *alguna* no *totes*, tal com diferencia la partida dels punts d'arribada reals. Fuster ens serà bastant útil per a traçar el camí precís de construcció d'un País Valencià per al qual l'autoestima racional continue sent un objectiu irrenunciable. En aquests termes ningú pot negar la preeminència d'una part del pensament i de les actituds de Fuster, tot i que n'hi haja d'altres molt mereixedores de menció.⁷⁵

En tot cas no hem d'enderiar-nos a imaginar Fuster com un polític en sentit estricte. Restituïm-li l'enorme dignitat com a intel·lectual i reivindiquem, ara més que mai, el seu escepticisme, la seua mirada àcida sobre aquest gir de la història. No fem d'ell un utopista, algú que no toca de peus a terra; regalem a la seua memòria un país, amb contradiccions, sí, però un país de veritat; un país amb institucions d'autogovern, encara que siga limitat,⁷⁶ un país, en fi, amb història.

Perquè la història no és la suma de fets passats, sinó la capacitat per a ubicar el present en una cadena plausible i amb sentit. Si Fuster ens va ensenyar a rellegir les nostres claus en la història, ara estem obligats a recuperar un país amb futur, és a dir, a reinserir el País Valencià, amb tota la complexitat i incertesa del moment, en aquesta història.⁷⁷ Contra la perversitat de la indiferència, ens cal recuperar una política amb finalitat, que no es difumine en sectarismes, tacticismes i oportunismes, i que ens permeta abandonar «l'arrel del desconcert actual, en la mesura que quan se'ns invita a viure (només) el present, experimentem el seu caràcter abatut, opressiu, tancat». Aquesta petició, que ha formulat Augè,⁷⁸ ens recorda que *Nosaltres, els valencians* era i és una invitació a donar sentit al poble valencià, per si alguna vegada volia atrevir-se a saber, per a eixir d'una minoria d'edat culpable, en què, delectant-se en la ignorància, abdicava d'autogovernar-se. Diguem-ho d'una altra manera: la importància de Fuster en matèria política no és que ens diguera què havíem de pensar, sinó en què havíem pensar. La invenció del País Valencià continua sent vàlida. Una altra cosa, si volem, són els seus atributs, la geografia dels seus nervis i les seues venes

o, com ha escrit Gustau Muñoz: «La crítica moral de la política, en Fuster, és ressol en crítica des de la raó. En primacia de la raó».⁷⁹ Per això, el mateix Muñoz ens ha recordat la necessitat de no oblidar la considerable influència civil i moral que ha exercit Fuster: «Perquè va argumentar amb un rigor desconegut les seues posicions i les va mantenir amb unes dosis d'energia, de fermesa i de coherència – enmig de la tempesta – que tampoc tenen molts precedents en un poble secularment moll i ajustadís, procliu a la dimissió, i en un estrat social (el dels intel·lectuals diguem-ne de vocació nacional) especialment complicat, on no hi manquen ben sovint, com tothom sap, l'extravagància, el narcisisme desfermat, la vanitat ofesa o la temptació recurrent de deixar-ho estar».⁸⁰

Això és molt important en aquest moment, perquè *Nosaltres, els valencians*, cinquanta anys després, és, abans que res, un manual raonable d'esperança, d'aquella classe d'esperança que no cap en receptaris, però que ens recorda que sense esperança no hi ha història a erigir racionalment ni futur madur i que, en definitiva, l'esperança es construeix socialment. També, o sobretot, amb l'escepticisme de la raó. Vet ací com Fuster és novament una guia segura en advertir-nos contra la impaciència («El nostre país està ple de coses a mig fer, perquè no hem pogut fer-les tan de pressa com volíem»)⁸¹ contra la desesperança, perquè pocs dels seus aforismes em pareixen tan subtils i autèntics com el que afirma que «també ens cansem de desesperar».⁸² □

1. Vegeu els textos actuals i les ressenyes de l'època del catàleg *Joan Fuster. Nosaltres, els valencians. 1962-2012*, Universitat de València, 2012.
2. A. Furió, «Fuster i la història», en DD. AA., *Fuster entre nosaltres*, València, Generalitat Valenciana-Conselleria de Cultura, 1993, pp. 227 i 228. Havent acabat aquest treball, m'ha arribat un interessant volum de Ferran Archilés que incideix en aquesta i en altres qüestions connexes i del qual, lamentablement, només puc deixar constància en aquesta al·lusió: F. Archilés Cardona, *Una singularitat amarga. Joan Fuster i el relat de la identitat valenciana*, Catarroja, Afers, 2012.
3. «Que els meus lectors hi hagin assentit, o que hi hagin dissentit, és, en principi, una cosa secundària. El fet essencial era tot un altre: era el moviment d'atenció apassionada que, entre unes minories útils, s'arribava a despertar». J. Fuster, *Nosaltres, els valencians*, Barcelona, Ed. 62, 2a ed., 1964, p. 8 (aquesta edició és la que use). El molt ben informat Max Canher afirmaria: «L'èxit el va sorprendre a ell mateix. Ell no pretenia fer el gran llibre que quedés com el referent que fixava les idees bàsiques del nacionalisme valencià per a les futures generacions. Va fer un llibre provocador. Però, a més a més, va fer un gran llibre, molt ben escrit [...] El llibre és molt fàcil de llegir i em sembla que ha creat una nova ideologia». Adolf Beltran puntualitza: «Aquest llibre s'ha tendit a llegir en termes programàtics, quan [...] té més interès en termes de *xoc* civil». N. Pellicer i A. Montón, *Ser Joan Fuster. 33 visions sobre l'escriptor*, València, PUV, 2008, pp. 130 i 363. Vegeu també M. Canher, «La gènesi de *Nosaltres, els valencians*», en DD. AA., *Fuster entre nosaltres*, cit.
4. J. Fuster, *Correspondència*. vol. 6 (A cura d'Adolf Beltran), València, Universitat de València-Ed. Tres i Quatre, 2003, p. 72.
5. J. V. Boira, *València, la tormenta perfecta*, Barcelona, RBA, 2012, p. 17.
6. J. F. Mira, «Sobre un País potser inexistent», en DD. AA., *Projecte nacional, identitat i convivència: el País Valencià*, Elx, Ajuntament d'Elx, 1996, pp. 187 i 188.
7. J. F. Mira, *Crítica de la nació pura. Sobre els símbols, les fronteres i altres assaigs impetuosos*, València, Ed. Tres i Quatre, 1984, p. 99.
8. J. Fuster, *El País Valencià*, Barcelona, Destino, 1962. La visió de Fuster, distanciada i irònica, d'aquella «preciosa quantitat d'ira», en la introducció a l'edició catalana de J. Fuster, *Viatge pel País Valencià. Obres completes*. 3, Barcelona, Ed. 62. Cite aquest

- text segons la 2a ed., de 1984, però té data per a la primera edició en català del 1971. No s'imaginava encara Fuster la «ira» que li quedava per patir.
9. B. Anderson, *Comunitats imaginades*, Catarroja-València, Ed. Afers-Universitat de València, 2005, p. 24. Anderson adverteix que aquesta al·lusió no és equiparable a conceptes que fa servir Gellner, qui al·ludeix a comunitats «falses», com si existiren comunitats polítiques «vertaderes» que, per això, sempre resultaran intel·lectualment vencedores d'una presumpta comparació amb les nacions.
 10. J. Fuster, *Nosaltres, els valencians*, pp. 203 i següents.
 11. Ídem, p. 20.
 12. DD. AA., *Joan Fuster. Nosaltres, els valencians. 1962-2012*, pp. 47 i següents.
 13. N. Pellicer i A. Montón, *op. cit.*, p. 190.
 14. J. Fuster, *op. cit.*, p. 39.
 15. Ídem, p. 38.
 16. J. F. Mira, *Crítica de la nació pura. Sobre els símbols, les fronteres i altres assaigs impetuïsos*. Per descomptat, els estudis sobre aquesta qüestió, des de diverses perspectives, són amplíssims; sense ànim d'aprofundir, citaré l'obra de Smith, Gellner, Anderson, Billig. Si done preferència a Mira no és només per admiració personal, sinó perquè, precisament, en l'obra al·ludida el País Valencià apareix una vegada i una altra com a exemple, partint d'una certa lògica fusteriana.
 17. S'ha destacat que l'estil assagístic de Fuster contribuï a la invenció de la realitat, del país: «Aquests assaigs són pamflets; ni còpia ni calc de la realitat, sinó un discurs que funciona com un autèntic acte de significat: els pamflets que ens commouen solen presentar una circumstància excepcional, la ruptura d'un ordre, la fallida d'un món en el qual ningú no estava en principi obligat a comportar-se amb coratge [...] La fortuna pamfletària de Fuster, la seua virtut com a assagista i la seua habilitat com a escriptor depenien d'això: del fet que va saber elaborar un acte de significat que donara lògica i justificació al que semblava fosc i sense sentit, que va saber pronunciar un discurs que, al mateix temps, es consumava, creava la nació que semblava letàrgica». J. Serna i E. García Monerris, «L'escriptura o la mort», en DD. AA., *A propòsit de Joan Fuster*, València, Universitat de València-Ajuntament de Sueca, 2004, p. 98.
 18. J. Fuster, *op. cit.*, p. 14. Josep Iborra afirmarà que amb *Nosaltres, els valencians* es tractava de superar les «anomalies» per a ser un «poble normal», un aspecte intrínsecament lligat a la reflexió sobre els Països Catalans. Vegeu N. Pellicer i A. Montón, *op. cit.*, pp. 68 i 69.
 19. J. Fuster, «Contra el nacionalisme», en *Avui*, 19 de maig, 1976. L'article inclou unes perles d'ironia crítica sobre alguns dirigents de l'esquerra que no m'estaré de citar: «En el fons, el líder X, i el líder Y, i el Z, d'aparent etiqueta marxiana, per exemple, respiren igual que Núñez de Arce, Romanones, Calvo Sotelo o Ledesma Ramos, pel que fa a la qüestió. Si en res se'n diferencien és, a tot estirar, per l'aire demagògic amb què decoren les seves flatulències nacionalistes». I més endavant: «La paradoxa actual és que algú pot invocar Lenin o Stalin o Mao, sense adonar-se que està repetint Menéndez Pidal». Més enllà de l'anècdota, la gràcia és significativa. Fuster veia que l'esquerra, en la qual confiava per a realitzar les seues il·lusions, es mostrava espanyolista i carregava sense pietat i amb una mica d'injustícia. En especial perquè no conec l'anàlisi profunda de Fuster sobre la bondat de les anàlisis sobre nacionalisme en el marxisme, almenys alguna que li servira per a sustentar les seues idees en aquell moment.
 20. N. Pellicer i A. Montón, *op. cit.*, p. 262.
 21. Amb tot, en *Nosaltres, els valencians* hi ha moments d'inusitada moderació en comentar fets essencials en la història dels valencians amb relació a la formació històrica d'Espanya (per exemple, en l'anàlisi de la guerra de Successió). També es mostra insòlitàment incorrecte en la molt discutible anàlisi dels avantatges històrics de l'expulsió dels moriscos. Vegeu pp. 82 i següents i pp. 78 i 79.
 22. Probablement aquesta qüestió té a veure amb l'observació que ha fet Antoni Riera: mentre alguns teòrics del nacionalisme polític –ell cita els «fundadors» del catalanisme– s'esforcen per buscar posicionaments estratègics «per tal de viabilitzar uns horitzons nacionals des de l'acció política», els assajos de Fuster no intenten travar una estratègia política sobre qüestions nacionals; el tema nacional serà una conseqüència d'estudis sobre literatura; pretextos culturals, en suma. Sens dubte, matisa, en les històries de l'emergència de moviments nacionalistes trobem casos d'intel·lectuals que fan papers semblants; el que resulta difícil de trobar són exemples d'intel·lectuals d'aquest tipus que, al seu torn, estan al capdavant de la mobilització política. A. Riera, «Apunts sobre l'escepticisme de Joan Fuster», en DD. AA., *Homenatge a Joan Fuster*, València, Generalitat Valenciana-Consell Valencià de Cultura, 1994, p. 137.

23. No és sobrer recordar una idea d'Enric Sòria, qui indica que Fuster al·ludeix a la ingenuïtat d'esperar «una revolució que no trencara la porcellana», perquè «com a humanista no volia trencar res», per la qual cosa «li feia por l'aspecte destructiu dels seus ideals». N. Pellicer i A. Montón, *op. cit.*, p. 305. Segurament era una por injustificada, però, amb independència de l'altura moral de l'assumpte, aquesta imatge de Fuster com a profeta desarmat és molt rica en suggeriments.
24. Sobre aquesta qüestió vegeu M. Ardit, «Joan Fuster i la història del País Valencià», en DD. AA., *Homenatge a Joan Fuster*, València, Generalitat Valenciana-Consell Valencià de Cultura, 1994, pp. 282 i següents.
25. J. Fuster, *Nosaltres, els valencians*, pp. 105 i següents. Reconeix que la dualitat, essencialment lingüística, s'ajusta a una base territorial heretada de la història. El problema és que –i Fuster ho entén en altres llocs– aquesta impenetrabilitat no era rígida: estava en fase de canvi, que s'acceleraria molt prompte amb els fenòmens lligats al desenvolupisme. A penes uns anys després de la publicació, la següent afirmació deixaria de tenir un sentit essencial, que, no obstant això, es mantindria en el paradigma fusterià fins a l'Estatut d'Elx–: «Aragonesos, castellans, murcians –castellans, en definitiva–, en llur “varietat” valenciana, no han sentit mai la necessitat de plantejar-se llur situació des de l'angle de la “normalitat nacional”. Ho haurien hagut de fer, si la zona catalana hagués projectat sobre ells una vertadera pretensió assimilista: però aquesta hipòtesi [...] no arriba a ésser un fet». Mentre, per als valencians «estrictes», els catalonaparlants, la zona castellana és un «llast». I, tot i això, opina que cada part, si fóra consultada, no voldria abandonar la identitat valenciana comuna, el vincle tradicional.
26. J. Fuster, «Cultura nacional i cultures regionals als Països Catalans», en DD. AA., *Els valencians davant la qüestió nacional*, València, Ed. Tres i Quatre, 1983, pp. 60 i 61.
27. F. Viadel, *Valencianisme, l'aportació positiva. Cultura i política al País Valencià (1962-2012)*, València, PUV, 2012, pp. 89 i següents.
28. Sobre la censura i *Nosaltres, els valencians*, vegeu B. Alapont, F. Carbó i F. Pérez i Moragón, «*Nosaltres, els valencians*, cinquanta anys després: 1962-2012», en DD. AA., *Joan Fuster. Nosaltres, els valencians. 1962-2012*, pp. 13 i següents.
29. Per a una visió de conjunt sobre els aspectes econòmics: V. Soler, «L'economia en *Nosaltres, els valencians*», en DD. AA., *Homenatge a Joan Fuster*, València, Generalitat Valenciana-Consell Valencià de Cultura, 1994.
30. Josep Iborra apunta: «Ell no era un predicador del valencianisme, perquè mai no va predicar sobre res. Simplement xerrava, o ironitzava, o examinava, o argumentava sobre idees. Però mai no l'he vist demanar-li a ningú que es dedicara a treballar pel País Valencià». Considere que, a més de la reconstrucció benèvola de l'amic, l'opinió ha de ser acceptada amb precaució. Em pareix que el caràcter antidogmàtic és evident, perquè qualsevol temptació quedava temperada pels trets de caràcter que Iborra esmenta. No obstant això, no és adequat negar que, en molts moments, Fuster sí que va intentar animar equips, posar en marxa iniciatives per a treballar pel País. N. Pellicer i A. Montón, *op. cit.*, p. 66. En la mateixa obra (p. 197) Eliseu Climent, que en sap bastant, afirma que Fuster, en moltes iniciatives, «sempre hi era darrere (...), era molt orgànic». Una possible conclusió: l'apreciació d'aquesta component del caràcter de Fuster depèn molt de la perspectiva de la persona que el jutja, inclús entre el seu més reduït grup d'amics i del paper que a aquests els va correspondre jugar en la difusió de les idees i projectes fusterians. La qüestió no és mer caprici d'anàlisi biogràfica: incideix en interpretacions que poden fer-se sobre el conjunt de l'obra de Fuster.
31. Ací i allà Fuster rebutja, i fins i tot ironitza, sobre les històries que han interpretat la història dels valencians –i, en realitat, de tots els pobles d'Espanya– a partir de les grans construccions hispanocastellanistes de Menéndez Pelayo, Unamuno, Menéndez Pidal, Ortega, Sánchez Albornoz o Américo Castro. Enfront d'això voldrà analitzar el «cas valencià en funció de criteris i valors valencians, per tal de comprendre les causes del nostre fracàs com a poble, i això respon a una necessitat de saber què som els valencians i per què som com som». Per això, en «insistir en la necessitat de presentar els fets històrics com un tot coherent i intel·ligible, Fuster provocà una ruptura en la ideologia burgesa local, que feia residir la seua força en una lectura *inconnexa i fragmentària* de la realitat». J. Picó, «Joan Fuster. Una perspectiva general», en DD. AA., *Homenatge a Joan Fuster*, València, Generalitat Valenciana-Consell Valencià de Cultura, 1994, pp. 240 i següents. No obstant això, en honor a la veritat, aquesta idea, que compartisc, oculta un matís: Fuster, com hem dit, ataca –a vegades amb un humor àcid que pot arribar a ser excessiu– els pensadors i historiadors espanyols pel seu essen-

- cialisme, però, com ha mostrat Ardit, el mateix Fuster, molt pròxim a Vicens, cau «en la mateixa línia que la dels historiadors i assagistes castellans que critica; s'emmarca en la tendència que, a falta d'un nom, denominaré introspectiva, i que parteix de la constatació problemàtica i programàtica de l'existència d'un poble», assumint implícitament «que la unitat vàlida d'anàlisi històrica és la nació». M. Ardit, *op. cit.*, pp. 274 i següents.
32. Una explicació sobre l'acreditada expressió la dona Fuster en l'entrevista que li fa Amadeu Fabregat, publicada en *València Semanal*, any I, núm. 19, el 16 d'abril de 1978, amb el títol de «A Sueca amb Joan Fuster». Com que cada temps té el seu afany, a Torras i Bages se li atribueix la frase «Catalunya serà cristiana o no serà» i va quedar marcada en pedra, en els anys de la postguerra en una façana del Monestir de Montserrat. La frase de Fuster, potser de manera més íntima, queda esculpida en uns milers de cors. Però no és el mateix. A. Balcells, *Llocs de memòria dels catalans*, Barcelona, Proa, 2008, p. 225.
 33. Mollà ha al·ludit a una feliç expressió de Rafael·Lluís Ninyoles, que no he sigut capaç de trobar en la seua font original, que ell mateix subscriu i que va en la línia que ací apunte: «fusterianisme nacional», i que es caracteritzaria per l'ús catequètic i apocalíptic de les idees de Fuster, qui en seria «totalment innocent». T. Mollà, «La llengua, ara?, mai?», en DA. AA., *A propòsit de Joan Fuster*, València, Universitat de València-Ajuntament de Sueca, 2004, p. 64.
 34. Vaig proposar aquesta idea fa bastants anys: M. Alcaraz Ramos, «Proceso y autonomía en el proceso autonómico», en J. Ferrando Badía (coord.), M. Alcaraz Ramos i V. Garrido Mayol, *Estudio sobre el Estatuto valenciano. Tomo I. El proceso autonómico valenciano*, València, Generalitat Valenciana-Consell Valencià de Cultura, 1993, pp. 11 i següents. Vaig tornar a reprendre-la, amb matisos, i associant-la a la idea de la invenció del país en M. Alcaraz Ramos, «Penúltim assaig d'aproximació al valencianisme polític (Una crítica al nacionalisme que existeix realment)», en *Revista de Catalunya*, Barcelona, nova etapa, núm. 98, juliol-agost, 1995, pp. 10 i següents. Recentment, de manera generosa, la idea ha sigut recuperada per Flor, que l'ha matissat i ampliat de manera adequada. V. Flor, *Noves glòries a Espanya. Anticatalanisme i identitat valenciana*, Catarroja, Afers, 2011, pp. 182 i següents. Un apunt interessant dels inicis de la constitució del paradigma fusterià, el fa Eliseu Climent en N. Pellicer i A. Montón, *op. cit.* pp. 191 i 192.
 35. En alguns casos la qüestió s'ha justificat al·ludint a la necessitat de generar «escrits d'urgència» per a fer-nos un poble diferenciat, per a dotar-nos d'instruments ideològics amb què normalitzar-nos. Aquest és l'argument de Pérez Montaner, qui estableix un cànon de les obres urgents: *Qüestió de noms, Nosaltres, els valencians, El País Valencià, Un país sense política, El blau en la Senyera, Ara o mai, País Valencià, per què?* Encara que la nòmina no siga exhaustiva no és difícil coincidir en el fet que en aquestes obres està el cor d'una pretesa ideologia nacionalitària fusteriana. Però observem un detall: les quatre primeres estan publicades entre 1962-1964, les següents entre 1976-1982. Podem preguntar-nos per què entre 1964 i 1976 no va ser urgent ocupar-se de certs assumptes. En la resposta trobaríem elements interessants de reflexió. En tot cas cal dir que viure per dècades d'expressions d'urgència no deixa de ser una altra paradoxa. J. Pérez Montaner, «Joan Fuster: l'home i la seva obra», en J. Fuster et alii, *Joan Fuster. En el seus millors escrits*, Barcelona, Ed. Miquel Arimany, 1982, p. 15.
 36. Em pareix que la millor síntesi sobre Fuster davant de la política de la Transició la podem trobar en G. Muñoz, «Política i societat en el pensament de Joan Fuster», en DD. AA., *Homenatge a Joan Fuster*, València, Generalitat Valenciana-Consell Valencià de Cultura, 1994, pp. 150 i següents.
 37. Un exemple: «Les negociacions a que “la España de las autonomías” ha obligat els partits parlamentaris actuals, un cert electoralisme mal entès, les campanyes de “distracció” projectades damunt la gent [...] fan témer que qualsevol esperança mínimament “autonòmica” vinga viciada per la decepció. Però a nosaltres ens pertoca aguantar –i potenciar– les lleialtats que hem pensat sempre com les més vàlides i les més segures per al nostre poble». J. Fuster, *País Valencià, per què?*, València, Ed. Tres i Quatre, 1982, pp. 41 i 42. La ingenuïtat –relativa– no es derivava de la decepció –que seria prompte, si no era ja, la sensació majoritària– sinó d'imaginar que atenent a demostracions històriques segures s'avançaria en una senda autonomista que no decebera. Això en 1982 ja era impossible i tot fa indicar que a Fuster l'hauria decebut qualsevol autonomia. Si a això sumem que l'esforç de convicció es dirigia, una vegada més, a afirmar la preferència de la denominació *País Valencià* sobre *Regne de València*, acabem d'obtenir un quadre adequat de l'època.
 38. Ricard Pérez Casado ha al·ludit a l'actitud de Fuster sobre aquest fet, en considerar que va criticar «l'autoengany» o, millor, la «transacció entre les víctimes i el botxins» que, per cert, ha recuperat

- actualitat trenta anys després. No estic molt segur que aquesta fóra la principal crítica publicada per Fuster en aquells moments, però sí que estaria en el seu pensament. D'altra banda, al fil d'aquesta reflexió, Pérez Casado parla d'una entrevista pròxima a la mort del pensador, en què el va trobar decebut i preocupat perquè el seu treball no havia sigut prou per a dirigir al país en el sentit apropiat. N. Pellicer i A. Montón, *op. cit.*, p. 234.
39. Sobre l'atzarosa gestació de l'Estatut d'Elx –que, per cert, no es va fer a Elx–, vegeu l'opinió d'Eliseu Climent, que atribueix a Fuster la idea, per a disposar d'un instrument d'agitació política. Igualment en reconeix el caràcter «radical», propi de l'època. N. Pellicer i A. Montón, *op. cit.*, p. 196 i 197. El text es pot consultar en CORTS VALENCIANES, *Els avantprojectes d'Estatut d'Autonomia de la Comunitat Valenciana*, València, 1992. La compilació, preparada per Lluís Aguiló, és la més àmplia i serveix d'introducció a un altre volum sobre l'Estatut de la Comunitat Valenciana. Paga la pena rellegir alguns textos, hom pot trobar autèntiques sorpreses.
 40. No s'hi aclareix el criteri definidor del caràcter lingüístic de les comarques. Cal suposar que era l'històric.
 41. Andreu Alfaro relativitzava la impressió: «Sincerament, ell no es pensava que tot allò que anhelàvem s'acompliria. Segurament va tindre una petita decepció, però no tant com es pensa, perquè ell era conscient de la realitat del país i sabia que un país no es fa en un parell d'anys. I si no s'havia fet en cent anys, com s'havia de fer en uns pocs anys de transició?», dins N. Pellicer i A. Montón, *op. cit.*, p. 95.
 42. J. Fuster, «Autonomia i paciència», en *València setmanal*, núm. 31, València, 9 de juliol, 1978.
 43. J. Fuster, *Destinat (sobretot) a valencians*, València, Ed. Tres i Quatre, 1978, p. 13.
 44. Ídem, p. 14.
 45. Vegeu, per exemple, les diverses cites en A. Cucó, «Notes sobre el pensament nacionalitari de Joan Fuster», en DD. AA., *Homenatge a Joan Fuster*, cit., p. 268.
 46. Mira, en 1982, parlaria d'un Fuster que exercia una «militància nacional», però una «militància tensa, radical i continua... i tanmateix reticent, sense entusiasme de cap mena,» per la qual cosa quan prenia posició, les seues aparicions públiques de contingut polític les feia «amb una mena de repugnància íntima». J. F. Mira, «Joan Fuster, polític», en J. Fuster et alii, *Joan Fuster. En el seus millors escrits*.
 47. E. Hobsbawm i T. Ranger (eds.), *L'invent de la tradició*, Vic, Eumo, 1988. En especial E. Hobsbawm, Introducció.
 48. Una al·lusió al clima en el fusterianisme en el moment de la Transició, ens l'ofereix aquest paràgraf de F. Viadel: «les ambicions del valencianisme anaven més enllà fins i tot de la conquesta de l'ànima de les aules i abastaven [...] tots els àmbits socials. L'aventura es va iniciar amb l'equipatge lleuger d'unes idees engrescadores i, tal vegada, d'un excés de confiança en el futur. La bellesa dels discursos, la joia festívola dels rituals col·lectius, la força dels mots segurament endolciren els dubtes i compensaren de llarg les deficiències». F. Viadel, *op. cit.*, p. 39. Em permetré un matis: una cosa seria la voluntat d'arribar a tots els sectors socials i una altra la capacitat estratègica de fer-ho. Però la paraula *aventura* adquireix un to noble que convé retenir.
 49. Encara que, se'm permetrà l'incís, en molts fervorosos constructors del paradigma fusterià, el que era crítica raonada, amb major o menor tensió irònica, va esdevenir autèntic i innecessari acarnissament.
 50. La literatura sobre els conflictes identitaris en la Transició, la batalla de València, la caracterització del moviment blaver, etc. és àmplia, encara que desigual, renunciant els seus autors, en massa ocasions, al rigor intel·lectual en benefici d'una actitud digna de ploransers. Em pareix que on millor s'estudia la qüestió, des de múltiples perspectives, és en V. Flor, *op. cit.*
 51. M. Alcaraz Ramos, *Alicante especulación*, Alacant, ECU, 2005, pp. 89 i següents.
 52. Crec que certes urgències de la Transició, explicables i laudables, van impedir que Fuster ampliara les seues reflexions en el sentit de traslladar al País Valencià les intuïcions de Gramsci sobre les capes populars, el paper dels intel·lectuals orgànics, etc. És evident que Fuster coneixia i valorava molt aquelles aportacions que bateguen en alguns dels seus estudis històrics, però que no estan prou presents en les anàlisis de l'actualitat de la Transició. Apareix així un relatiu buit: la comprensió entre el paper de les elits polititzades i ideològiques del postfranquisme i les masses més o menys silencioses, espantades o esperançades de l'època.
 53. He reiterat aquesta idea en M. Alcaraz Ramos, «Contra l'imaginari de la derrota i altres utopies», en A. Furió, G. Muñoz i P. Viciano (eds.), *País Valencià, segle XXI. Noves reflexions crítiques*, València, PUV-Valencians pel Canvi, 2009.
 54. Hi ha un text que trobe interessant per entendre el que estava passant, el possible i l'impossible d'algunes propostes. Em referisc a la conferència que el president del Consell Preautonòmic Josep Lluís Albiñana va fer en el Club Siglo XXI de Madrid

- el 30 de novembre de 1978. Vet ací un fragment: «Aquest nou País Valencià, modern, amb grans dèficits socials, d'infraestructures, d'equipament urbà i educatiu, era el que reivindicava l'autogovern com a millor forma d'eixir de la seua subalternitat i aspirar a millors cotes de benestar. El país, les exportacions del qual havien equilibrat durant anys els crònics dèficits de la balança de pagaments espanyola, i els seus estalvis i saldos fiscals, les grans infraestructures públiques de l'estat, podia ara ser atès en la seua justa mesura. Un país que compartia amb Catalunya i les Balears segles d'història comuna, també una cultura i una llengua, però que havia gaudit de sobirania abans de 1707 [...] i ara aspirava, de nou, a recuperar les seues institucions pròpies d'autogovern en un marc de col·laboració institucional amb totes les nacionalitats de l'antiga Corona d'Aragó i en un marc de bona convivència amb totes les nacionalitats i regions espanyoles». Com veiem és un programa que té dos eixos: la modernització i l'encaix identitari catalanista. No era això fusterianisme pràctic segons el llenguatge i les prioritats de l'època? El text, en castellà, en B. Sanz Díaz i J. M. Felip i Sardà, 1962-1982. *La construcción política de la Comunitat Valenciana*, València, Institució Alfons el Magnànim-Diputació de València, 2006, p. 228.
55. Boira ha insistit en això quan indica que gràcies a la descripció històrica, social i geogràfica que Fuster havia fet, el subjecte autonòmic no fou artificial com el que trobem en molts altres llocs de l'Espanya del cafè per a tots. A la cita amb la història es va arribar amb identitat, gràcies a Fuster, conclou. J. V. Boira, *op. cit.*, pp. 17 i 18.
 56. L. Aguiló, *L'Autonomia*, València, Institució Alfons el Magnànim, 1982. M. Alcaraz Ramos, *Cuestión nacional y autonomía valenciana*, Alacant, Institut d'Estudis Juan Gil-Albert, 1985, pp. 147 i següents. M. Alcaraz Ramos, «Proceso y autonomía en el proceso autonómico», en J. Ferrando Badía (coord.), M. Alcaraz Ramos i V. Garido Mayol, *Estudio sobre el Estatuto valenciano. Tomo I. El proceso autonómico valenciano*, València, Generalitat Valenciana-Consell Valencià de Cultura, 1993. V. Flor, *op. cit.*, pp. 83 i següents. J. Sanz, *La cara secreta de la política valenciana. De la predemocràcia al Estatut de Benicàssim*, València, Ed. Fernando Torres, 1982.
 57. A. Beltran, *Un País posible (Identitat valenciana i modernització)*, València, L'Eixam, 1994, pp. 55 i següents.
 58. Viadel ha apuntat una hipòtesi: l'estratègia del PSPV-PSOE va estar marcada per la idea que la societat evolucionaria en un sentit progressista si no s'aguditzaven alguns conflictes identitaris i, mentrestant, es modernitzaven les infraestructures, serveis públics, etc. Em pareix suggeridor, i cert en gran manera, però crec que tot fou més complex per al conjunt del país. F. Viadel, *op. cit.*, p. 96.
 59. J. F. Mira, *Sobre la nació dels valencians*, València, Ed. Tres i Quatre, 1997, p. 241.
 60. A. Cucó, *Roig i blau. La transició democràtica valenciana*, València, Tàndem, 2002.
 61. J. F. Mira, «Sobre un País potser inexistent», cit., pp. 196 i 197.
 62. El paràmetre de normalitat que faig servir ací és l'existència d'institucions semblants en societats homologables.
 63. S'ha dit que el «fracàs del nacionalisme progressista al País Valencià com a formació política no té una traducció simultània com a fracàs polític global, sobretot per dos motius; en primer lloc, per la seua capacitat d'influència en el desenvolupament de la major part de les institucions autonòmiques, i en segon, per la seua presència militant en moltes de les plataformes cíviques de la nostra societat». J. Picó, *op. cit.*, p. 249.
 64. Crec que l'obra que millor va reflectir els canvis socials a què al·ludisc és: J. Azagra i J. Romero, *País complex. Canvi social i polítiques públiques en la societat valenciana (1977-2006)*, València, PUV, 2007. Els mateixos autors han publicat recentment una actualització –el llibre inclou també altres reflexions molt importants– amb els canvis provocats per la crisi: J. Azagra i J. Romero, *Desde la margen izquierda*, València, PUV, 2012. Vegeu també J. V. Boira, *op. cit.*
 65. M. Alcaraz Ramos, *De l'èxit a la crisi. Pamflet sobre política valenciana*, València, PUV, 2009.
 66. La bibliografia sobre aquesta qüestió i les connexes –desequilibris territorials i mediambientals, sobretot– s'ha multiplicat els darrers anys. Tenen una especial rellevància: J. M. Naredo i A. Montiel Márquez, *El modelo inmobiliario español y su culminación en el caso valenciano*, Barcelona, Icaria, 2011. J. Romero i M. Alberola (coord.), *Los límites del territorio. El País Valenciano en la encrucijada*, València, PUV, 2005. J. V. Boira, *op. cit.*, pp. 161 i següents. R. Cremades Rodeja, *Macrourbanisme i agresions al paisatge mediterrani. El medi ambient i la societat valenciana*, Oliva, Ed. Riu Blanc, 2007. DD. AA., *Llibre verd del territori valencià*, València, Escola Valenciana-Federació d'Associacions per la Llengua, 2006. Un caràcter distint, però interessant per la multiplicitat d'enfocaments té el número

- monogràfic de *Nexe. Debats valencians*: «El futur del territori» núm. 4, València, juliol, 2007. Un altre monogràfic interessant de la mateixa revista és el titulat «I ara què? El model productiu valencià a debat», núms. 6/7, València, juny, 2010.
67. V. Flor, *op. cit.*, pp. 121 i següents.
 68. A més de les referències esmentades, vegeu X. Ferrandis, *Lesquerra al sofà. Claus per a entendre la política valenciana*, Alzira, Bromera, 2006.
 69. J. A. Piqueras, F. A. Martínez, A. Laguna i A. Alaminos, *El secuestro de la democracia. Corrupción y dominación política en la España actual*, Madrid, Akal, 2011. El títol és equívoc, ja que quasi tota l'obra està centrada en el País Valencià. Sobre algunes de les qüestions a què ací al·ludisc m'he manifestat amb més deteniment en M. Alcaraz Ramos, «Les cares de la corrupció. Dret, ètica i responsabilitat política», *L'Espill*, segona època, núm. 36, València, Hivern, 2010. Vegeu també FUNDACIÓN ALTERNATIVAS, *Urbanismo y democracia. Alternativas para evitar la corrupción*, Madrid, 2007. M. Alcaraz Ramos (dir.), C. Conde-Pumpido, J. M. Asencio Mellado, A. Gómez-Céspedes, J. Quijano González, C. E. San Martín Castro i J. C. Ugaz Sánchez-Moreno, *El Estado de Derecho frente a la corrupción urbanística*, Madrid, Ed. La Ley, 2007.
 70. Z. Bauman, *Vida líquida*, Barcelona, Paidós, 2006, pp. 17 i 18.
 71. Deixem per a un altre moment el debat sobre el preferible estat federal.
 72. Comença a quantificar-se el desastre; vegeu J. V. Boira, *op. cit.*, pp. 114 i següents.
 73. He reflexionat sobre tot això en dues aportacions: M. Alcaraz Ramos, «El bloqueig valencià. El País Valencià entre el "cas Gürtel" i la "crisi econòmica"», *L'Espill*, segona època, núm. 34, 2010 i M. Alcaraz Ramos, *Paradoxes de la política valenciana en un temps de crisi*, en un volum col·lectiu sobre la realitat valenciana que prepara l'Institut d'Estudis Catalans.
 74. Entre altres coses, encara que no siga la principal, perquè també hi hauria molt a dir de les polítiques anticrisi del govern de la Generalitat de Catalunya i la destrucció de certes parts de l'imaginari de cohesió social que eren un patrimoni implícit del catalanisme.
 75. Em pareix que Pérez Casado ha situat molt bé els pols d'un fusterianisme possible i racional en l'actualitat. A la pregunta «Què és ser fusterià?» respon: «L'estímul a pensar en llibertat i des de la raó [...] No és ser addictes als seus textos com si foren consagrats, com la Bíblia. Això és el que més horroritzaria Fuster»; però, immediatament, puntualitza: «cremar els textos també és antifusterià». N. Pellicer i A. Montón, *op. cit.*, p. 233. Antoni Seva ha dit quelcom paregut, encara que amb més ironia: «Tampoc no passaria res si es cultivés el mite de Joan Fuster, perquè cada país té els seus mites. I millor tenir Joan Fuster com a mite que la Concha Piquer. De totes formes, això no seria prou si no continuàvem incitant la gent a llegir-lo». Ídem, p. 247.
 76. Tinc la impressió que una de les conseqüències de la crisi, en l'àmbit europeu, serà una redefinició dels límits de la sobirania i de l'autogovern. I, per cert, ací hi ha una qüestió bàsica per al renaixement d'un valencianisme polític útil: la reconsideració, més enllà dels tòpics habituals, del paper del País Valencià en la UE. Vegeu J. Nogué font i J. Vicente Rufi, *Geopolítica, identidad y globalización*, Barcelona, Ariel, 2001.
 77. En aquest sentit Boira opina que «ens haurem de reinventar» i que és necessària una nova narrativa que evolucione i aprofite el millor de la narrativa fusteriana, perquè considera que aquesta, com a tal, «ha donat tot el que estava al seu abast». Em pareix que l'assumpte és qüestió de matisos. J. V. Boira, *op. cit.*, p. 215.
 78. M. Augé, *¿Por qué vivimos? Por una antropología de los fines*, Barcelona, Gedisa, 2004, p. 171.
 79. G. Muñoz, *op. cit.*, en DD. AA., *Homenatge a Joan Fuster*, p. 157. Aquesta idea podria complementar-se amb una altra exposada per Josep Iborra, el qual, després de defensar que cal matisar molt per a parlar d'un Fuster polític, afirma: «Potser seria millor dir que ha estat un educador atent als nostres problemes i a les nostres insuficiències, que ha proposat una moral cívica enèrgica i exigent, sense entusiasmes, sense il·lusions, sense violències». J. Iborra, «Joan Fuster: política i pedagogia», en DD. AA., *Fuster entre nosaltres*, p. 40.
 80. G. Muñoz, *Herència d'una època*, València, Tàndem, 2006, p. 254. En una línia similar Toni Mollà ha escrit: «Mai no he trobat en l'obra de Fuster ni una sola proposta d'actuació política organitzada», encara que aquesta obra és «intencional amb voluntat d'intervenció moralitzadora i mobilitzadora». T. Mollà, «¿Fuster ideòleg?», en DD. AA., *Fuster entre nosaltres*, p. 275.
 81. J. Fuster, *Combustible per a falles*, Alzira, Bromera, 1992, p. 57. El text es va publicar per primera vegada en *Falles*, Gandia, 1961.
 82. J. Fuster, *Indagacions i propostes*, Barcelona, Ed. 62-La Caixa, 3a ed., 1991, p. 226.